

V SIMPOZIJUM INOVACIONIH ISTRAŽIVANjA
„SINOVIS 2015“
Zbornik radova

V SIMPOZIJUM INOVACIONIH ISTRAŽIVANjA
„SINOVIS 2015“
Zbornik radova
Izdavač
SKAIN, Beograd

Odgovorni urednik
Prof. dr Ljubinko Ilić

Urednici
Akademik Milovan Lakušić
Akademik Savo Bojović

Recenzenti
Akademik prof. dr Slobodanka Đolić
Akademik prof. dr Vojislav Vukčević

Lektor
Akademik prof. dr Slobodanka Đolić

Dizajn
Svetlana Drobnjak

Tehnička priprema
Milena Šećerović

Štampa
Skripta, Beograd

Tiraž
100

Edicija Biblioteka SKAIN, Beograd 2015.
ISBN 978-86-88966-05-4

**СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА
ИНОВАЦИОНИХ НАУКА**

**V СИМПОЗИЈУМ ИНОВАЦИОНИХ
ИСТРАЖИВАЊА**

"СИНОВИС-2015"

2015, Београд

Akademik prof. dr Velimir Lj. Ćerimović^{1, 2, 3, 4}

SVETI ILI SVETOVNI PROSTOR PRAVOSLAVNE CRKVENE PORTE

Sažetak: Nakon uspešnog uzdizanja i razvoja crkvenog života, kulture, umetnosti i graditeljstva u srednjovekovnoj Srbiji, posle Drugog svetskog rata na celom pomesnom području Srpske pravoslavne crkve volšebno se sprovodila njegova višedecenijska deregulacija i marginalizacija. Ova uzlazna faza i poželjni evolutivni razvoj, volšebno su prekinuti u drugoj polovini 20. veka. To je vreme kada zbog ideološkog zastranjivanja anticrvenog režima dolazi do sekvestiranja nepokretnosti, ekonomskog siromaštva, ali i ostrašćenih pogrda, iznuđenih fobija, zastoja i velikih pauza u ovoj važnoj oblasti crkveno- narodnog života, kulture, umetnosti, duhovnog i stvaralačkog delovanja.

Možda u tom smislu najbolje govori primer sekvestracije nepokretnosti i razbijanja organskog jedinstva svetog volumena na Vračaru i Tašmajdanu, a potom i višedecenijskog režimskog ometanja i prolongiranja konačne izgradnje bilo parohijske na Tašmajdanu, bilo reprezentativne crkveno-prestolne celine Patrijaršije Srpske pravoslavne crkve na Vračaru. To se bitno odrazilo na posledično opadanje interesa za crkveno-graditeljstvo, ne samo u prestolnom Beogradu, već i u celoj Srbiji i svim srpskim zemljama.

Na ovaj restrikтивni odnos prema crkvenom graditeljstvu nadovezuje se još postmoderna sekularizacija društva i njen uticaj i de-lovanje na opadanje crkveno-graditeljskih aktivnosti. A sve to zajedno i danas utiče na odbacivanje univerzalnih, a pogotovo nasleđenih tradicionalnih ili poznatih ortodoksnih, ortopraksičnih i ortograđateljskih tekovina, tvorevina i vrednosti.

Ključne reči: Sveti i svetovni prostor; crkvena porta; crkveno- narodna kultura i tradicija; paradigma svetog volumena; hijerofanični i teofanični genius loci

¹ cervel@sbb.rs vcerimovic@fgm.edu.rs

² www.skain.rs Srpska kraljevska asocijacija akademika, inovatora i naučnika (SKAIN), Beograd

³ Arhitektonski fakultet, Univerzitet "Union - Nikola Tesla", Beograd www.unionnikolatesla.edu.rs

⁴ Prvi institut pejzažno-arhitektonsko-urbanog graditeljstva Srbije (PIPA-UGS), Beograd www.pipaugs.org.rs

Uvod

Naslovljena tema rezultat je naučno-istraživačkog rada u okviru sci. projekta br. 36032 (2010-2014) kojim se prate i sagledavaju stručna i naučna stremljenja, pregnuća i dostignuća u okviru crkvenog graditeljstva na području stavropigijalne Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke. O aktuelnoj potrebi, značaju i vrednostima ovog naučno-istraživačkog projekta govore i stručne i naučne teme u okviru tribine „Crkvena arhitektura između tradicionalnog i savremenog“ koja je održana 17-20. aprila 2012. godine u Beogradu⁵.

Tu se jasno uočava pokušaj i težnja da se u toj nedovoljno pokrivenoj oblasti duhovnog stvaralačkog umetničkog i graditeljskog rada odgovorno inicira, započne i razvija saradnja stručne Asocijacije srpskih arhitekata i naučne institucije Univerziteta „Union – Nikola Tesla“, kako sa Srpskom pravoslavnom crkvom i njenim nadležnim institucijama, zatim uvaženim i odgovornim velikodostojnicima i drugim crkvenim strukturama, tako i teološki, duhovno, naučno, stručno, umetnički i graditeljski zainteresovanim pojedincima i asocijacijama za ovu posebnu oblast stvaralačkog i graditeljskog rada i delovanja.

Ovakvi stručno-naučni skupovi i tribine o pravoslavnoj crkvenoj porti i arhitekturi između tradicionalnih i savremenih uticaja, pregnuća, stremljenja i dostignuća u odnosu na njen nasleđeni i savremeni kontekst predstavljaju uvek inspirativnu oblast za sve one koji na bilo koji način imaju izražen stvaralački osećaj i potrebu, zatim iniciraju, traže, istražuju, analiziraju i afirmišu odgovore

⁵ „Crkvena arhitektura između tradicionalnog i savremenog“ (Beograd, 17-20. april 2012), učesnici i teme; Ristić, Predrag (2012). „Kolac“; Bobić, Dra- gan (2012). *Ličnost ili stil*; Ćerimović, Velimir (2012). *Razlika između svetog i svetovnog prostora*; Bilbija, Marko (2012). *Problem identite- ta u savremenoj arhitekturi Srpske pravoslavne crkve*; Stojanović, Marko i Nikolić, Đorđe (2012). *Prostorno-stilski problemi savremene crkvene arhitekture u Srbiji*; Lukić, Mirjana (2012). *Orlovača u duhu graditeljs- tva srpske sakralne arhitekture*; Pantović, Miroslav (2012). *Dobri i loši primeri novijeg srpskog crkvenog graditeljstva*; Mandrapa, Đorđe (2012). *Crkvena arhitektura u Srbiji danas-između tradicije i savremenog*; Lukić, Miladin (2012). *Crkveno graditeastvo danas-između tradicionalnog is- kustva i simboličkog obrasca*; Džalto, Davor (2012). *Ka osnovnim teološko-teorijskim prepostavkama savremene pravoslavne arhitekture*; Buđevac, Saša (2012). *Savremene tendencije na primeru Kapele na Bubnju u Nišu*.

na brojna pitanja iz oblasti crkvenog graditeljstva i crkveno-narodne tradicije, kulture i života⁶.

Odnos prema crkvenom graditeljstvu

Dosadašnji odnos prema crkvenom graditeljstvu pokazuje da ono još uveliko nije istraženo, ne samo u Srbiji, već i u celoj Istočnoj ortodoksiјi. To potvrđuje i činjenica da su tek 2007. godine sinteti- zovana prva naučna znanja i da je odbranjena prva doktorska disertacija o pravoslavnoj crkvenoj porti na Fakultetu tehničkih nauka – Depart- man arhitektura i urbanizam Univerziteta u Novom Sadu. Na taj način, može se reći da je ona prvi put u istoriji Istočne ortodoksije naučno definisana i objašnjena⁷. Isto tako, tu nedovoljnu istraženost i izu- čavanje crkveno-gradijelskih struktura i nasleđa, potvrđuje i jedna raritetna, a može se reći čak i avangardna činjenica, da je tek nakon

2013. godina Hrišćanstva prvi put objavljena, prva ikada napisana, jedina i najveća knjiga o jednoj crkveno-prestolnoj (patrijaršijskoj) pravoslavnoj crkvenoj porti u Srbiji, zatim Istočnoj ortodoksiјi i Hrišćanstvu uopšte⁸.

Pre toga, nakon Drugog svetskog rata u Beogradu je tek 1995. go- dine prvi put održan stručno-naučni skup pod nazivom “Tradicija i savremeno srpsko crkveno graditeljstvo”. Tu je više autora obrađiva- lo nekoliko tema u vezi sa gradnjom pravoslavnih crkvenih građevina. Između više tema, izdvajale su se one o srpskoj crkvenoj arhitekturi, strukturalnoj analizi crkvenih građevina, prostornoj organizaciji pravoslavnog hrama, kao i kanonski i tradicionalni uticaji na projek- tovanje pravoslavnih hramovnih svetinja.

⁶ Ćerimović, Lj. Velimir (2008). Pravoslavna crkvena porta sremskokarlovач- ka – I deo, *Izgradnja*, br. 3-4 (Mart-April), god. LXII, Beograd, str. 74. (65-84).; www.pipaugs.org.rs ; Ćerimović, Lj. Velimir (2011). Pravoslavna crkvena porta kao svetost ili profano dvorište, *Savremeno graditeljstvo*, br. 5., god. III, Banja Luka, str. 17. (8-23).; www.pipaugs.org.rs ; Ćerimović, Lj. Velimir (2012). Svetost i složenost pravoslavne crkvene porte, *Izgradnja*, br. 1-2 (Ja- nuar-Februar), god. LXVI, Beograd, str. 49. (39-56). ; www.pipaugs.org.rs

⁷ Ćerimović, Lj. Velimir (2007). Pravoslavna crkvena porta u prvoprestol- ničkoj arhiepiskopiji Mitropolije karlovačke – razvoj i tipologija oblika, *Doktorska disertacija*, Biblioteka Fakulteta tehničkih nauka – Departman arhitektura i urbanizam Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad.

⁸ Ćerimović, Lj. Velimir (2013). *Utopija ili stvarnost patrijaršijske por- te na Vračaru*, Službeni glasnik, Beograd.

U okviru ovih tema, govorio je i blaženopočivši Patrijarh srpski gospodin Pavle (Stojčević) koji se poziva na stari hrišćanski spis Apostolske ustanove i njegova pravila u vezi „uređenja“ hrama. Zato Njegova svetost i ukazuje da je Srpska pravoslavna crkva zainteresovana da hramovna građevina bude tradicionalno lepa⁹. Dalje o duhovnim poticajima za gradnju pravoslavnog hrama, pišu još Amfilohije Radović¹⁰ i Pribislav Simić¹¹, a na temu teorijskih osnova o gradnji pravoslavnog hrama, pisali su Borivoje Andelković¹², Nađa Kurtović - Folić¹³ i drugi.

Nakon pomenutog skupa iz 1995. usledila je i nova skoro dvodecenijska pauza. Iz ovog se vidi da u ovoj oblasti, već decenijama od Drugog svetskog rata do danas, vladaju individualne i nimalo organizovane ni stručno vođene aktivnosti. Crkva je tu uvek bila zainteresovana strana u odnosu na neimarske i projektantske, a pogotovo u odnosu na urbanističke i planerske ustanove, organizacije i asocijacije. Međutim, njene želje i potrebe bez adekvatne stručne, tehničke i naučne pomoći, saradnje i podrške kompetentnih strukovnih, naučnih, obrazovnih, pa i društvenih institucija i pojedinaca, nisu

⁹ Njegova Svetost, Patrijarh srpski Pavle (1995). O građenju pravoslavnog hrama, Zbornik radova „*Tradicija i savremeno srpsko crkveno graditeljstvo*“, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije – Bogoslovski fakultet u Beogradu, Urednici: Dr Borislav Stojkov i Dr Zoran Manević, Beograd, str. 15–21.

¹⁰ Njegovo preosveštenstvo, Mitropolit Amfilohije (1995). Duhovni smisao hrama, Zbornik radova „*Tradicija i savremeno srpsko crkveno graditeljstvo*“, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije – Bogoslovski fakultet u Beogradu, Urednici: Dr Borislav Stojkov i Dr Zoran Manević, Beograd, str. 22–30.

¹¹ Simić, Pribislav (1995). Arhitektura hrama i njena duhovna podloga, Zbornik radova „*Tradicija i savremeno srpsko crkveno graditeljstvo*“, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije – Bogoslovski fakultet u Beogradu, Urednici: Dr Borislav Stojkov i Dr Zoran Manević, Beograd, str. 31–35.

¹² Andelković, Borivoje (1995). Liturgija i unutrašnji poredak hrama, Zbornik radova „*Tradicija i savremeno srpsko crkveno graditeljstvo*“, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije – Bogoslovski fakultet u Beogradu, Urednici: Dr Borislav Stojkov i Dr Zoran Manević, Beograd, str. 37–61.

¹³ Kurtović – Folić, Nađa (1995). Crkveno graditeljstvo – tradicija ili transformacija arhitektonskih oblika, Zbornik radova „*Tradicija i savremeno srpsko crkveno graditeljstvo*“, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije – Bogoslovski fakultet u Beogradu, Urednici: Dr Borislav Stojkov i Dr Zoran Manević, Beograd, str. 62–98.

ni mogle ostvariti više od ove skromnosti i prosečnosti koje danas imamo pred sobom, naravno uz retke i časne izuzetke koji ostvaruju i nešto bolji utisak.

Ipak, ovde treba reći da se nakon 90-tih godina 20. veka u slučaju Bloka 26. na Novom Beogradu i Srpska pravoslavna crkva nije odazvala, iako je ona od strane člana Izvršnog odbora Grada Beograda bila pozvana da prisustvuje raspravi o prvonagrađenom konkursnom rešenju¹⁴.

Svakako, u vezi s tim je teško naći opravdanje za sve vrste stručnih, a posebno urbanističkih, prostornih, pejzažnih, oblikovnih, umetničkih i drugih posledičnih stilsko-gradičkih i crkveno-religioznih ogrešenja. Posebno su u drugoj polovini 20. veka bile izražene ideološki zastranjujuće i vrlo štetne i restriktivne režimske aktivnosti i odnos prema instituciji Srpske pravoslavne crkve, a naročito prema njenoj pokretnoj i nepokretnoj imovini, vrednostima i nasleđu, pa i agresivno i ostrašćeno prema njenim bogoslužbenim izabranicima i crkveno-narodnim poverenicima.

Potom, ovde treba istaći i poseban problem neodgovornosti i kvazistručnosti svetovnih institucija prema dodeli tzv. crkvene građevinske lokacije. Kroz takav bogoodsutni pristup marginalizovana je potreba prethodne reperne i položajne teritorijalizacije, važnost i punoća prethodne onto-duhovne strukture otkrovenja i krstonosnog markiranja teofaničnog i hijerofaničnog genius loci kao novostvorene vrednosti. A to je osnovni preduslov da se prema uzročno-posledičnoj relaciji „onto-duhovna prethodnica – institucija – funkcija – oblik“ ostvari vrlo važan primordijalni ili prethodni, odnosno uzvišeni ili numinozni odnos, a potom i proporcionalna volumenizacija sve- tog kultnog mesta, prostora i ambijenta, kao i relevantnih kapaciteta prema (hi)jerarhijsko-eparhijskom dostojanstvu i statusu narečene crkveno-hrišćanske institucije i zajednice.

Dosadašnje zanemarivanje ovih činjenica, pokazalo je da hramovi i njima pripadajuće bogoslužbene ili crkveno-institucionalne jedinice, često se grade na neprimerenim, stešnjenim, pa čak i vrlo neuglednim i položajno nimalo reprezentativnim lokacijama. Tako su samo u Beogradu mnoge starije i novije građene crkve „stavlјene pod senku solitera“. Među starijima su Hram Svetog Đorda na Čukarici, Hram

¹⁴ Bojović, B. Branko (2012). Kič – ideje urbanizma u Beogradu ili objekti – simboli u slici grada, *Izgradnja*, br. 3-4, god. LXVI, Beograd, str. 101-104.

Svetog Konstantina i Jelene na Voždovcu, Hram Svetog Marka na Tašmajdanu itd.¹⁵

Takve tzv. crkvene građevinske lokacije pod silom svetovnog ne-znanja i kvazistručnog promišljanja, i još kvazistručnije isforsirnih prilika i situacionih nelogičnosti, najčešće su rezultat oskudnih i neosmišljenih plansko-urbanističkih uslova i proporcija za potrebe svetog kulturnog mesta i volumena sa njegovim obredno-religijskim, bogoslužbenim i crkveno-ambijentalnim značajem, dostojsanstvom i funkcijama (namenom). Ove svetovno, a najviše nehrisćanski i kvazistručno proizvedene tzv. crkvene građevinske lokacije, tek post festum, i može se reći samo reda radi, zadobijaju status teofaničnog i hijerofaničnog genius loci, odnosno numinoznog bogoslužbenog i svetog mesta sa svim prethodno nametnutim i kvazistručno instaliranim problemima. Bez ontoduhovne prethodnice, one su nepotpune i u pravilu ambijentalno neuslovne, nimalo položajno uzvišene i reprezentativne i većinom vizuelno i vizurno nedostupne vertikale, a još više neproporcionalne kapacitetu i potrebama crkveno-pravoslavne zajednice. Zato su često neprimerene identitetu dostojanstvu, časti i uzvišenom numinoznom smislu trajanja i uzdizanja crkveno-duhovno profilisanog bića i zajednice.

Takov specifičan istorijski tok događaja, zatim danas sveprisutni postmoderni pluralizam i liberalni individualizam pokazuju da je sve više pobožnih, a sve manje religioznih ljudi, jer se radi o savremenom sekularnom društvu, koje je oblikovalo takav profil (ne)vernika, zatim minoran uticaj crkve¹⁶ i, konačno, postmoderna nezainteresovanost ljudi za tradicionalni oblik religijske kulture i nasleđa. To je dovelo do fragmentacije društva, ali i do detradicionalizacije ili svetovne fragmentacije teofaničnog i hijerofaničnog genius loci, zatim njegovog proporcionalno imanentnog svetog volumena i crkveno-graditeljskog kapaciteta.

Dakle, kroz sve veću interpolaciju svetovnih novotarija (funkcija, sadržaja i oblika) na sceni je razgradnja arhetipa svetosti, čime se zapostavlja činjenica da se tu radi o teritorijalizovanoj i volumenizovanoj strukturi kao uzvišenoj novostvorenoj vrednosti sistema i proporcionalnog kapaciteta svetog volumena u kojem egzistira i obitava svetost doma Gospodnjeg. To je danas dostiglo takve razmere da

¹⁵ Bojović, B. Branko (2012). Isto, str. 101-104.

¹⁶ Bogutović, Dragan (2012). Kad pevači osnivaju crkve, *Večernje novosti - Kulturna*, god. LIX, Beograd 17. mart 2012.; str. 24-25.

je na mnogim mestima poništen obredno-religiozni, bogoslužbeni i crkveno-ambijentalni značaj svetog (idealnog) prostora, čime se sve- ti volumen teofaničnog i hijerofaničnog genius loci neodrživo izjed- načava sa svetovnim (amorfnim ili „realnim“), pa u okvirima svetog prostora sve više nadvladavaju neprihvatljive svetovne novotarije i pretežnosti¹⁷ u odnosu na svete.

Ove presečno iskazane činjenice pokazuju da postoji sve manji interes i potreba za religijom kao autonomnim sistemom¹⁸, jer su post- moderni mislioci ulogu Boga i vere sveli na ideološki konstrukt. To jasno ukazuje da je ovde reč o postmodernom stanju potrošačkog društva u kojem je došlo do totalne potrošenosti tradicionalnih vrednosti. Na taj način, obezvredjene su i poništene razlike između svetog i sve- tovnog prostora, ambijenta i volumena. To je dakako, razlog više da se u ovom radu presečno ukaže na neke njihove istorijske, bitne i postojeće kvalitativne razlike, jer su one tradicionalno i odlučno uticajne, kako na minuli identitet, pregnuća i stremljenja u sferi nasleđenog tako i na buduće vizije tradicionalne duhovnosti u oblasti savreme- nog crkvenog graditeljstva.

Sveti i profani prostor

Radi sopstvenog razumevanja i orijentacije, treba znati da za religioznog čoveka ovozemaljski prostor nije homogen¹⁹. Prema Mirča Elijade, on ima prekide i pukotine. To znači da postoje delovi prostora koji su kvalitativno različiti i da imaju novostvorenu duhovnu vrednost u odnosu na druge.

U biblijskim izvorima²⁰ to je najbolje izraženo u ovom citatu; ”A Bog reče: ne idi ovamo. Izuj obuću svoju s nogu svojih, jer je mjesto gdje stojiš sveta zemlja”.

¹⁷ Tschumi (Čumi), Bernard (2004). *Arhitektura i disjunkcija*, AGM, Zagreb, str. 66.

¹⁸ Elijade, Mirča – Kuliano, Joan (1996), *Vodič kroz svetske religije*, Narodna knjiga, Beograd, s. 13.; Dirkem, Emil (1982). *Elementarni oblici religijskog života*, Prosveta, Beograd., str. 41 i 44.

¹⁹ Elijade, Mirča (1986). *Sveto i profano*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, str. 55-66.

²⁰ Mojsije, Druga knjiga, III, 5.; *Sveto pismo Starog i Novoga zavjeta* (1956). Prevod Đuro Daničić i Vuk Stefanović Karadžić, Izdanje Britanskog i inostranog biblijskog društva, Zagreb.; Fruhthaum G. Arnold (2005). *Stvaranje Adama i Eve: Postanje 2 : 4-25.*, Ariel Radio-Manuskript Nr. 73 “Angelolog: The

Međutim, na posebnost svetog prostora kao novostvorene vrednosti u crkveno-duhovnom i fizičkom ili crkveno-graditeljskom smislu, ukazuju i brojni drugi autori koji su istraživali ili analizirali arheološke ostatke starih svetilišta, koja se danas pominju u raznim udžbenicima iz istorije urbanizma i drugim knjigama²¹. Zatim, tu su i danas poznata istraživanja starih manastirskih lokaliteta i celina kao i drugih vrednih torevina crkveno-graditeljskog nasleđa²².

Po principu dovoljnog razloga i bitnoj razlici između svetog i svetovnog postoji dakle sveti prostor "jaki" ili značajni prostor²³. Međutim, postoji i drugi ne-posvećeni prostor koji je bez strukture i postojanosti, dakle amorfni prostor.

Za religioznog čoveka, prostorna nehomogenost predstavlja opoziciju između svetog prostora - jedinog koji jeste stvarni i ostalog bezobličnog (profanog), dakle nestvarnog koji ga okružuje.

Dejstvo prekida u prostoru

Pored relevantne crkveno-hrišćanske orijentacije profilisanog crkveno-duhovnog bića, izuzetno je važno razumevanje prethodnice koja prethodi njegovom nastajanju (stvaranju) i razumevanje svetog volumena kao novostvorene vrednosti u odnosu na ostale profane (bezoblične)

creation of Adam and Eve: Gen 2:4-25", Prevod s engleskog: Melita Vidović 2009., Ariel Rundfunk-Mission "Mesijanska biblijska proučavanja" 187., Ariel Ministri es (U.S.A.); www.isus.at

- ²¹ Traktenberg Marvin - Hajman, Izabel (2006). *Arhitektura od preistorije do postmodernizma*, Građinska knjiga, Beograd, str. 59-73., 77-78., 80-89., 91-111., 134-144., 161-211., 223-371.; Milić, Bruno (1994). *Razvoj grada kroz stoljeća – prapovijest-antika*, Školska knjiga, Zagreb, str. 40-44., 68-69., 72-75., 174-177., 250-251.; Milić, Bruno (1995). *Razvoj grada kroz stoljeća 2. – srednji vijek*, Školska knjiga, Zagreb, str. 216-218.; Milić, Bruno (2002). *Razvoj grada kroz stoljeća III. – novo doba*, Školska knjiga, Zagreb, str. 360-365.; Norberg-Schulz, Christian (1990). *Stanovanje*, Građevinska knjiga, Beograd, str. 22-27.; Tschumi (Čumi), Bernard (2004). Isto, str. 102.
- ²² Mojsilović, Svetlana (1981). Prostorna struktura manastira srednjovekovne Srbije, *Saopštenja - Communications*, br. XIII, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd, str. 7-45.; Popović, Svetlana (1993). *Krst u krugu - Arhitektura manastira u srednjovekovnoj Srbiji*, Prosveta i Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd, str. 17-536.; Ćerić-mović, Lj. Velimir (2007). Isto, Doktorska disertacija, str. 15-675.
- ²³ Elijade, Mirča (1986). Isto, str. 61.

vrednosti. U vezi s tim, treba imati na umu da na mestu, gde obitava Dom Gospodnji, uvek se tu radi o mestu prekida, koje je zbog utelovljene svetosti izuzetno i izuzeto od profanog (amorfnog) prostora, čime se u stvari znakovito i simvolično pokazuje da ovozemaljski prostor za religioznog čoveka nije homogen.

To mesto prekida označava se, izdvaja i oglašava se, i definitivno jeste mesto na kojem je ostvaren i otkriven bogojavni i izlivnosveti fenomen spoja neba i zemlje. Tu je dakle, pre gradnje Doma Gospodnjeg vaspostavljena vertikala napona ili sveta osa²⁴ (axis mundi), odnosno ostvarilo se prizemljenje ili ozemljenje neba i onebesenje zemlje. To je u stvari mesto otkrovenja²⁵ bogojavnog ili teofaničnog (teofanija = ukazanje božanstva) i izlivnosvetog ili hijerofaničnog fenomena (hijerofanija = izliv svetosti).

Na taj način, religiozni čovek na takvom teofaničnom i hijerofa- ničnom *genius loci* (bogojavnom i izlivnosvetom mestu), kroz obredno- religiozni čin i priziv Svetog Duha vaspostavlja duhovno-prostornu ili mističnu vezu (vertikalnu naponu) između svetih fenomena i tog mističnog toponima i prostora, i tako on konačno stiče i spoznaje is- kustvo svetog i iskustvo svetovnog prostora. Znači, na principu do- voljnog razloga i bitne razlike između mističnog mesta (prethodno svetovnog), na kojem je došlo do otkrovenja bogojavnog i izlivnosvetog fenomena, i ostalog svetovnog prostora u neposrednom okruženju, jasno se pokazuje da je tu nastupilo otkrivanje (otkrivenje) nove tvari ili novostvorene svete vrednosti. Istovremeno, to znači da je na tom mestu došlo i do prekida u prostoru, na osnovu čega imamo potvrdu, i time definitivno stičemo iskustvo i spoznajemo razlog zašto za religi- oznog čoveka ovozemaljski prostor nije i ne može biti homogen, kao i zašto je to prethodno mistično svetovno mesto postalo izdvojeno i oglašeno kao sveto ili svetost.

Ova uzročno-posledična duhovno-prostorna manifestacija s vi- šeg jeste u stvari nasušna numinozna prethodnica ili potreba na kojoj se dalje zasniva materijalizacija svetosti kroz krstonosno markiranje, što ujedno znači i utelovljenje te novostvorene vrednosti na svetom kultnom mestu. Potom, prema dostojanstvu sledi ortodoksno, ortoprak-

²⁴ Norberg-Schulz, Christian (1990). Isto, s. 22-27

²⁵ Fruhtenbaum G. Arnold (2005). *Biblja i božansko otkrivenje*, Ariel Radio-Manuskript Nr. 34 “The bible and divine revelation”, Prevod s engleskog: Milorad Ristić 2007., Ariel Rundfunk-Mission “Mesijanska biblijska proučavanja”, Ariel Ministries (U.S.A.); www.isus.at

sično i ortograditeljsko proporcionalno uzdizanje, nazidavanje, oblikovanje i stilizacija svetih fizičkih i njima imanentnih pratećih struktura sa optimalnom ogradnom volumenizacijom svetog kulnog mesta, prostora i ambijenta kao održive svete, duhovne, religiozne, krstonosne i crkvene strukture, vertikale i konstante.

Obredno-religiozno činodejstvo i priziv Svetog Duha, otkrivenje i oboženje (osvećenje ili oduhovljenje) svetog kulnog mesta predstavlja arhetipsku nematerijalnu, dakle duhovnu ili svetu tekovinu koja je u tradicionalnoj religioznoj kulturi poznata kao prethodnica ili začetak u formiranju svetog volumena i ambijenta. To je definitivno otkrovenje teofaničnog i hijerofaničnog genius loci kao apsolutne realnosti koja je suprotna nestvarnosti bezmernog okolnog (profanog) prostora.

Dakle, tu je reč o arhetipskoj bogojavnoj strukturi ili stalnoj tački religioznog oslonca kao duhovnog "centra", ili centralne okosnice budućih lokalnih hrišćansko-religioznih nadahnuća i orientacija crveno-duhovnog bića i njemu imanentne crkveno-pravoslavne zajednice. Iz ovog se jasno prepoznaje nasušna potreba obredno-religioznog sveštnodejstva kao prethodnice u otkrovenju i sticanju iskustva svetog kulnog mesta i prostora. Taj uzvišeni numinozni čin, uvek je u sinergičnoj potrebi i nadležnosti bogoslužbenih lica i lokalne crkveno-pravoslavne zajednice. I samo kroz takav oblik sinergije i činodejstva na reperno i položajno teritorijalizovanom i mistično signifikantnom mestu, ostvaruje se i ostvareno je duhovno-prostorno uzdizanje, punoča, iskustvo i blagodet otkrovenja teofaničnog i hijerofaničnog genusa loci kao nove tvari (hieros = svet; theos = bog; fainein = iznositi na svetlo).

Razdvojenost svetog i svetovnog prostora

Sveti i svetovni prostor razdvajaju ograda, prag i vrata kao jasno vidljiva granica između svetosti kao novostvorene vrednosti i svetovnih amorfnih struktura. Na taj način označavaju se dva načina bivstvovanja²⁶.

Tu se razdvajaju i suprotstavljaju dva sveta i zato taj granični oblik ili potez razdvajanja čini paradoksalno mesto gde oni međusobno opšte. To je taj jedini i poznati prelaz iz profanog u sveti volumen ili svet.

²⁶ Elijade, Mirča (1986). Isto, str. 63.

Vrata porte i hrama koja se otvaraju ka unutra, označavaju prekid profanog kontinuiteta. Istovremeno, to je mesto ulaska u sveti volumen hrama i crkvene porte koja je uvek u funkciji prethramja, bogoslužbenog protokola i crkveno-numinoznog ambijenta.

Ogradna konstanta znači ima istorijski kontinuitet, a na taj način i arhetipsku znakovitost. U duhovnom smislu ona od još praiskona označava prepreku za demone, smrt, bolesti, nesreće... Međutim, u fizičkom smislu ona je prepreka, a još više znak i opomena za eventualne usurpatore i skrnavitelje, da Dom Gospodnji kao sveto kultno mesto treba poštovati, negovati i čuvati, a ne skrnaviti, jer Bog sve vidi.

Odnos materijalne prirode i svetosti

Princip dovoljnog razloga i bitna razlika između svetog i svetovnog nisu nerazumljivi za prave vernike. Dakle, reč je o vernicima koji poseduju istinsku snagu unutarnje vere. Oni nikad ne prihvataju i ne zadovoljavaju se nekom opštom idejom o Bogu, koja je proizvod fantazije ili filozofije po čoveku²⁷. Međutim, razlika između svetog i svetovnog postaje svetovno nerazumljiva, samo u slučaju jednostranog postmodernog insistiranja, afirmisanja i favorizovanja svetovnih nazora (filozofije) o Bogu i Crkvi.

To je naročito došlo do izražaja u postmodernoj eri kada fragmentarno promišljanje afirmiše mnoštvo, ali ne i jedinstvo tog mnoštva, kao i pluralizam interesa i liberalni individualizam u sferi religioznosti. Međutim, za duboko religiozno, crkveno i hrišćanski profilisano duhovno biće, u vezi s tim ne postoji nikakva dilema. A to se zasniva na činjenici da celosno hrišćansko svedočans- two i učenje (dogma), ne mogu se naučno i filozofski analizirati u smislu traženja istine o Bogu, blagodati, ovapločenju, svetosti, Crkvi...

Razlog za to je što između bogootkrivene istine i naučne istine o prirodi nema sličnosti, i otuda ne postoji ni naučni metod koji bi napravio most između ove donje, niže i ove gornje tj. s više (božije ii nebeske) istine.

Znači, svetost se ne dokazuje, ali njome se dokazuje. Tako, duhovne vođe i njihovi oci (proroci, apostoli, sveti) nisu mudraci koji

²⁷ Romanidis, Jovan. Otkrivenje, Sveto predanje, Sveto pismo i nepogresivost, http://www.pravoslavni-odgovor.com/Crkva_Hristova/Otkrivenje_Sveto_Predanje_Sveto_Pismo_Nepogresivost_Jovan_Romanidis.htm

dijalektičkim putem traže istinu o Bogu, blagodati, ovapločenju, svetosti, Crkvi... i raspravljaju o njoj, jer su samo očevidci - svedoci istine u Hristu²⁸.

Te dijametalne različitosti i nespojive dimenzije materijalne prirode i svetosti govore koliko je važno prepoznavati i poštovati njihove međusobne autonomne razlike. Zato u slučaju svetosti, treba ra-zumeti i shvatiti koliko je bitna prethodna nematerijalno-prostorna struktura sa prethodnim konstitutivnim i sistemskim indikatorima i elementima, kao i njeni ontološko-gnoseološko-numinozno nasleđe, jer one dovode do otkrovenja i nastajanja svetog prostora i volumena i utemeljuju valjanost i kontinuitet arhetipske onto-duhovne struk-ture kao prethodnice. Isto tako, u kontekstu dalje duhovno-prostorne materijalizacije svetosti kao nove tvari, vrlo je važan proces uzroč- no-posledičnog otkrovenja i nazidavanja svetog kultnog mesta u odnosu na svetovno, lakonsko ili prostije rečeno tzv. određivanje građevinske lokacije za crkvu.

Bilo kakvo zapostavljanje onto-duhovne strukture kao prethodnice, najčešće isključuje mogućnosti i potrebe uzvišenog numinognog odno- sa prema budućoj svetosti kao novoj tvari, a takođe i veoma važno defi- nisanje optimalnih proporcija svetog volumena i njegove „aure svetos- ti“. Pogotovo što pri tome, sa već uvreženog i neodrživog svetovnog ili prostog aspekta, naročito nije važno da li se tu radi o parohijskoj, eparhijskoj, patrijaršijskoj ili nekom drugom tipu crkveno-hrišćan- ske institucije, zatim formiranju ili definisanju proporcija svetog volumena, ograde i sl. Svi ovi razlozi dovoljno ukazuju koliki je zna- čaj onto-duhovne prethodnice, a onda i koliko je složeno projektovanje hramovne građevine kao dominante, zatim kao centra oslonca, ali i prostorne i urbanističke organizacije svetog volumena i kapaciteta sa hramom i pratećim bogoslužbenim strukturama na principima ar- hetipskog koncepta i programa.

Na osnovu ovakvog pristupa, važno je obratiti pažnju na jedno relevantno pitanje: ko može biti projektant i ko piše konkursne uslove i projektni zadatak za buduću manastirsku, parohijsku, namesničku, epar- hijsku, mitropoliju, arhiepiskopsku i patrijaršijsku celinu. Baš u tom segmentu, za sve učesnike u instituciji konkursa dolazi do izra- žaja važnost konkursnih uslova i projektog zadatka kao pravilne moti-

²⁸ Romanidis, Jovan. Otkrivenje, Sveto predanje, Sveto pismo i nepogresivost, http://www.pravoslavni-odgovor.com/Crkva_Hristova/Otkrivenje_Sveto_Predanje_Sveto_Pismo_Nepogresivost_Jovan_Romanidis.htm

vacije koja zadire u sferu interesa i potreba, pregnuća i stremljenja da se individualno ili timski doprinese stvaranju epohalnog dela.

U tom kontekstu, uvek dolazi do izražaja važno pitanje, kako i do koje mere tradiciju i arhetipove varirati ili "osavremeniti", a da se pri tome ne promeni njihova suština. Ako smo u tome uspešni, gotovo sa sigurnošću možemo reći da smo na tragu stvaranja novog crkveno-pravoslavnog graditeljskog stila.

Arhetipovi i otkrovenje

U otkrovenju, uzdizanju i nazidavanju teofaničnog i hijerofaničnog *genius loci*, tradicionalne strukture ortograditeljske doslednosti i nasleđa imaju važnu i vrlo uticajnu ulogu. Tu je zapravo reč o arhetipovima koji kao pruzori ili proto-tipovi vladaju religioznim i svesnim doživljajem sveta. Tu je reč o tvorevinama Duha i to su posebni simbolizmi koji imaju odraz u religioznom nadsvesnom doživljaju.

Međutim, oni nisu proizvodi ljudskog duha. Arhetipovi su u stvari otkrovenje i nešto što čoveka prevazilazi, što od čoveka ne dolazi. Oni ukazuju na hijerofaniju (izlivnosveti fenomen) ili ovozemaljsku manifestaciju svetog, odnosno na nešto što ne pripada ovom svetu.

A nešto što ne pripada ovom svetu, manifestuju se na apodiktičan (bezušovan) način, ucrtava nam pravac i odlučuje o našem ponašanju.

Zato se otkrovenje u religioznom smislu shvata kao vrhovna spoznaja i zakon večnog Logosa Božjeg u tvarnoj stvarnosti sveta i označava faktičko otkrovenje večnih istina od strane Boga.

Mistična participacija religioznog čoveka u božanskim manifestacijama ogleda se kroz: simvol, mit i obred.

Simvol je u osnovi svake hijerofanije. Mit je oblik verovanja o fenomenima, nastanku sveta. Obredno-religiozno činodejstvo ogleda se u učešću i dejstvu bogoslužbenih i vernih članova crkveno-pravoslavne zajednice, te njihovom prizivu Svetog Duha, otkrovenju, oduhovljenju ili oboženju, izdvajanju (izuzimanju) i oglašavanju svetog kultnog mesta u odnosu na neposredni ili ostali svetovni amorfni volumen. Zato ta amorfna struktura svetovnog prostora, samo za svetovno profilisano biće znači i predstavlja homogeno okruženje.

Svetinje na svetim mestima

Danas nije nepoznato da su se kroz crkveno-hrišćansku istoriju svetinje gradile na svetim kulnim mestima, i to često na grobovima mučenika koji su postradali zbog svoje hrišćanske vere, opredelenja ili učenja. Jedno od takvih je i mesto postradanja moštiju srpskog svetitelja Svetog Save na Vračaru.

Takvo crkveno-duhovno nasleđe, tradicija i kultura, bitno su uticali da se hram kao svetost kroz crkveno-hrišćansku istoriju gradi na svetom, odnosno istorijski, mučenički, evokativno, memorijalno i duhovno signifikantnom, ili bogojavno artikulisanom, ili oduhovljenom kulnom mestu²⁹. Po svim ovim elementima, teofanični i hijerofanični genius loci, odnosno sveto kultno mesto, samo je po sebi izuzetno, uzvišeno i numinozno, pa kao takvo, zaslužuje uzvišeno crkveno-graditeljsko sagledavanje, zatim posebnu brigu o njegovoj teritorijalizaciji i krstolikom markiranju, optimalnoj volumenizaciji (kapacitiranju), položajnom i vizurnom artikulisanju i graditeljsko-krstolikoj stilizaciji.

Promene izazvane hrišćanskim raskolom

Hrišćanski raskol 1054. g uticao je na podelu Hrišćanstva na Istočno i Zapadno. Nakon toga, usledio je novi i odvojeni razvoj Zapadne rimokatoličke crkve u odnosu na tradicionalno doslednu Istočnu ortodoksiju.

U takvim okolnostima, područje Istočne crkve ostaje verno korenima i tradiciji. To znači da Istočna ortodoksija nastavlja i verno sledi arhetip.

Međutim, na području Zapadne crkve, uvode se novine i menja se vertikalni i horizontalni plan³⁰.

Ovi suštinski crkveno-institucionalni i crkveno-graditeljski razlozi, bitno su uticali na sistematizaciju tako stvorenih razlika i njihovih konstitutivnih i sistemskih indikatora i elemenata. Na osnovu toga, danas razlikujemo Istočno-hrišćansku ili ortodoksnu crkvenu portu, i Zapadno-hrišćansku ili rimokatoličku portu³¹ (vidi Tabelu).

²⁹ Ćerimović, Lj. Velimir (2007). Isto, Doktorska disertacija, str. 204-222.

³⁰ Ćerimović, Lj. Velimir (2007). Isto, Doktorska disertacija, str. 34, 68.

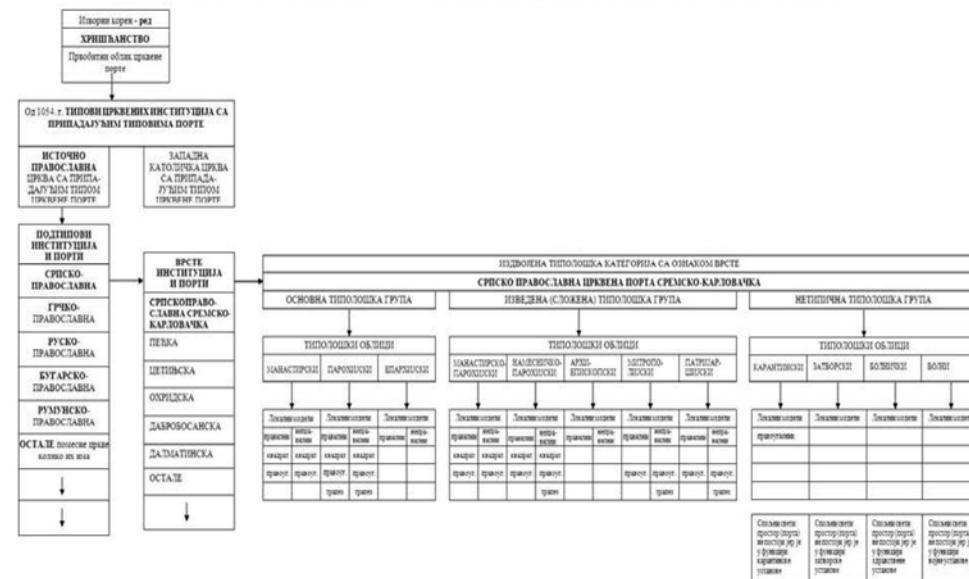
³¹ Ćerimović, Lj. Velimir (2007). Isto, Doktorska disertacija, str. 75.

Tipološko razvrstavanje hrišćanskih institucija sa pripadajućim oblikom pravoslavne crkvene porte

autor: Dr Velimir Lj. Ćerimović

ТИПОЛОШКО РАЗВРСТАВАЊЕ ХРИШЋАНСКИХ ИНСТИТУЦИЈА СА ПРИПАДАЈУЋИМ ОБЛИКОМ ЦРКВЕНЕ ПОРТЕ

Paradigma svetog volumena

Na temelju dosadašnjih istraživanja crkveno-gradičelskog nasleđa na području pomesne Srpske pravoslavne crkve, vidljivo je da se otkrovenje (nastajanje), uzdizanje i nazidavanje svetog volumena sa hramom i njegovom portom dešavaju prema uzročno-posledičnoj paradigmi "onto-duhovna prethodnica – institucija – funkcija – oblik"³².

Na taj način, crkveno-hrišćansko nasleđe, kako u okvirima pomesne Srpske pravoslavne crkve, tako i u okvirima Istočne ortodoksije, zasniva se na arhetipskim vrednostima i tradiciji, i tu nema odstupanja kako je u aprilu 2012. na tribini „Crkvena arhitektura između tradicije i savremenog“ istakao profesor, naš savremenik i doajen srpskog crkvenog graditeljstva Ristić Predrag Međutim, ako su ta odstupanja evidentna, onda je reč o detradicionalizaciji koja je samo „blaži“ oblik jeresi, ili novoj dogmi kao u slučaju pojave Filiovki, koje su već drevno i jeretički poznato dvonačalije o ishodenju Svetog Duha, što je uzročno-posledično i dovelo do uvođenja novina i izmena kod vertikalnog i horizontalnog plana.

³² Ćerimović, Lj. Velimir (2007). Isto, Doktorska disertacija, str. 20-23, 52-55.

Zato je arhetipska onto-duhovna prethodnica i njena imanentna obredno-religiozna struktura i priziv Svetog Duha važna praosnova u otkrovenju duhovno-prostorne strukture kao što je bogojavni i izliv- nosveti fenomen.

Ipak, ponekad se sveto kultno mesto otkriva kroz prepoznavanje, odnosno arheološko otkriće starijeg ili novog hrišćanskog znaka.

U slučaju otkrovenja starijeg hrišćanskog mesta, reč je o obnovljenoj vrednosti, a u slučaju otkrovenja novog teofaničnog i hije-rofaničnog genius loci kao svetog kultnog mesta (tzv. lokacije), reč je o novostvorenoj vrednosti. Tako obe lokacije ili „stari“ i „novi“ teofanični i hijerofanični genius loci postaju kvalitativno ispunjeni i obdareni novom tvari, pa ujedno i različiti i bitno vredniji u odnosu na okolno profano okruženje.

To je vrlo važna prethodnica koja uveliko određuje uzdizanje, nazidavanje, artikulaciju i krstonosno markiranje svetog kultnog mesta. U sledećoj fazi, važno je narečenje, uzdizanje i afirmisanje crkveno-duhovne institucije kao bitne (hi)jerarhijsko-eparhijske strukture za nazidavanje obredno-religiozne, bogoslužbene i crkveno-ambijentalne celine. Dakle na principu već istaknute uzročno-posledične relacije, vidljiv je sled i tok relevantnih duhovno-prostornih aktivnosti, koje se i te kako nadovezuju i proishode jedna iz druge, pa se kao takve bitno odražavaju na (hi)jerarhijsko stepenovanje i stilizaciju crkveno-graditeljske strukture, ikonografije i morfologije.

Znači, kada se zna institucija, zna se i njeno dostojanstvo (status ili rang ili (hi)jerarhijsko mesto, uloga i značaj), znaju se i njene funkcije i zna se brojnost lokalne crkveno-pravoslavne zajednice. U ovom kontekstu, dalje prema ovim imanentnim elementima, volumenizira se budući sveti prostor za potrebe narečene i umnožene lokalne crkveno-pravoslavne zajednice. Nadalje, sledi kreativno-stvaralačko nazidavanje i stilizacija crkveno-graditeljskog oblika parohije, namesništva, eparhije itd., što je takođe važno za neku od ovih narečenih crkveno-institucionalnih struktura i njihove relevantne crkveno-narodne i bogoslužbene potrebe.

Ove crkveno-duhovne i kreativno-stvaralačke aktivnosti integriraju i artikulišu unutrašnji sveti volumen (hram), zatim spoljašnji sveti volumen (portu), a onda i tu međusobnu sintetičku vezu i njihovu blagotvornu crkveno-duhovnu sinergiju i energiju. Na kraju, tako strukturisani i sazdani elementi svetog volumena bilo kojeg

tipa pravoslavne crkvene porte, samo uzdižu ovu složenu obnovljenu ili novostvorenu svetu strukturu.

Da li je sveto mesto samo jedna tačka (hram)?

Sveto kultno mesto nije i ne može biti samo jedna tačka. Sad već znamo da hram čini unutrašnji sveti prostor, a spoljašnji sveti prostor oko hrama predstavlja sveti volumen pravoslavne crkvene porte koja se još u narodu zove spoljna crkva. Znači, nakon reperne i položajne teritorijalizacije, otkrojenja, oduhovljenja, krstonosnog markiranja i utelovljenja strukture svetosti, a potom i optimalne ogradne volumenizacije, sveto mesto iz faze u fazu postaje crkveno, institucionalno, duhovno, prostorno, graditeljski, pejzažno, ikonografski, morfološki i memorijски definisana, prepoznatljiva signifikantna i razumljiva celina (volumen).

Dakle, za obnovljenu ili novostvorenu vrednost svetog volumena, hram je njegova suština. Međutim, sveti volumen oko hrama, služi za obredno-religiozne potrebe procesionog tipa (iznošenje Plaštanice, Litija i dr.). A u duhu sa crkveno-kinovijskim oblikom života immanentne hrišćansko-pravoslavne zajednice i (hi)jerarhijsko-eparhijskim statusom i dostojanstvom narečene crkveno-eparhijske institucije, tangentno se na sveti volumen nadovezuje bogoslužbeni deo za potrebe crkveno-duhovnog protokola i boravak bogoslužbenih lica.

Konačno, iz ovog konteksta vidljivo je da sveto mesto nije samo sebi svrha i da nije samo jedna tačka u obliku hramovne građevine. To je složena i namenski definisana crkveno-graditeljska celina, čije su svete i immanentne ortopraksične strukture u funkciji crkveno-institucionalnih, bogoslužbenih, obredno-religioznih, crkveno-narodnih, crkveno-ambijentalnih potreba. Znači, narečena crkveno-institucionalna jedinica prema (hi)jerarhijsko-eparhijskom statusu, dostojanstvu i veličini lokalne crkveno-pravoslavne zajednice, ima jasno profilisanu namenu i funkcije, pa posledično i tipski određenu složenost i optimalnu proporcionalnost svetog volumena koje uvek variraju na nivou lokalnih okolnosti i uticaja u duhu vremena u kojem nastaju.

Naravno, u ovom kontekstu i crkveno-narodna struktura u okvirima „aure svetosti“ ima važno mesto i ulogu u artikulisanju institucionalno i individualno (lokalno) važne kategorije urbanog reda. Samo kroz takav odnos, postoje mogućnosti za vaspostavljanje kvalitetnih vizura, (hi)jerarhijski stepenovanih i stilizovanih proporcija fizičkih struktura u neposrednom okruženju u odnosu na

crkveno-graditeljsku celinu. Zatim u okvirima „aure svetosti“, važno je obratiti pažnju na visinsko stepenovanje fizičkih struktura, zatim primerenu artikulaciju i povezivanje prilaznih platoa, trgova, koridora i drugih mikroambijentalnih i gradotvornih jedinica u odnosu na relevantnu crkveno-graditeljsku celinu. Na kraju, u okvirima „aure svetosti“ potrebno je imati osećaj za mističnu distancu, ali i meru u selekciji i interpolaciji primerenih sadržaja i urbanog dizajna u odnosu na crkveno-graditeljsku celinu i tome slično.

Detradicionalizovani primeri crkvene porte

Danas se na području Arhiepiskopije beogradsko-karlovачke prepoznaje više detradicionalizovanih oblika pravoslavne crkvene porte. Ovaj jedino spolja saglediv sveti, bogoslužbeni i crkveno-ambijentalni volumen, često je neodrživo sveden na sekundarnu ulogu i značaj, iako on ima prioritetno obredno-religioznu namenu, a potom i ulogu prethramja.

Isto tako, prema istraživanjima u okviru naučnog projekta broj 36032, veći broj novije građenih crkveno-graditeljskih celina smeštene su na neprimerenoj visokougrađenoj i stešnjenoj dispoziciji sa vrlo narušenim suštinskim elementima urbanog reda, pa i neprimerenim proporcijama svetog volumena. Mnoge su među njima nesagledive između okolnih objekata, nedovoljno pristupačne i kapacitirane u odnosu na potrebe lokalne crkveno-pravoslavne zajednice. Neke u uslovima urbanog nereda, predstavljaju nedefinisane i razgrađene crkveno-graditeljske celine koje više asociraju na svetovno srpsko dvorište ili tursku avliju, nego na strukture koje su u funkciji obredno-religioznih, bogoslužbenih i crkveno-ambijentalnih potreba³³. Drastične primere takve detradicionalizacije i deregulacije svetog volumena, predstavljaju buduća Patrijaršijska porta na Vračaru i aktuelna Parohijska porta na Tašmajdanu.

Buduća Patrijaršijska porta na Vračaru

Na Vračaru susrećemo kompromisni spoj više stilova i u suštini veoma različita autorska rešenja. I sam Hram, iako je ujedinio dobre strane dva stila, nije doneo traženi rezultat³⁴.

³³ Ćerimović, Lj. Velimir (2011). Isto, *Savremeno graditeljstvo*, str. 17. (8-23.); Ćerimović, Lj. Velimir (2008). Isto, *Izgradnja*, str. 74. (65-84.); Ćerimo- vić, Lj. Velimir (2012). Isto, *Izgradnja*, str. 49. (39-56). Ćerimović, Lj. Veli- mir (2013). Utopija ili stvarnost patrijaršijske porte na Vračaru, str. 35-44.

³⁴ Kadijević, Aleksandar (1997). *Jedan vek traženja nacionalnog stila u srpskoj arhitekturi (sredina 19. – sredina 20. veka)*, Građevinska knjiga – Bibli-

Nisu ni realizovane crkvene ustanove oko hrama, koje bi upotpunile svojevrsni trg srpskog pravoslavlja na Vračaru. Tako ni danas još uvek nisu izgrađeni nekad zamišljeni Patrijaršijski dvor, Bogoslovijska „Sveti Sava“, Muzej SPC i Biblioteka SPC.

Od ujedinjenja pokrajinskih crkava 1919. godine u SPC i proglašenja Patrijaršije 1920. sa sedištem u prestolnom Beogradu, Patrijaršija je privremeno bila smeštena u Sremskim Karlovциma 15. godina (1920-1935.). Potom, preseljava se u Beograd 1935. i privremeno se smešta u Arhiepiskopski dvor kod Kalemegdana. Tako je već 80. godišnja (1935-2015.) privremeno smeštena u prestolnom Beogradu. I dokle još tako???

Dosadašnja 80. godišnja nerealizacija Patrijaršijske porte kod Hrama Svetog Save, takođe je ostavila nedorečeno urbanističko rešenje čitavog Svetosavskog platoa, što se veoma negativno odražava na ukupnu beogradsku urbanističku strukturu³⁵.

Može se zaključiti, da urbanistički problem Hrama na Vračaru, još uvek nije valjano rešen. Preglomazan i nesaglediv u ambijentu u kome se gradi, Hram Svetog Save ostaće stešnjen između okolnih objekata i nepristupačan za hiljade posetilaca.

Takav hram nesumnjivo je spomenik naše duhovne i civilizacijske skučenosti, konzervativizma i samodovoljnosti u pogledu shvatanja stila. Isto tako, i na planu realizacije postao je simbol naše tradicionalne učmalosti, sporosti (1895-1939-1985-2-hiljade i koje godine?), pa i siromaštva i nadasve nebrige odlučujućih društvenih činilaca prema građenju kapitalnih nacionalnih crkvenih građevina³⁶.

Parohijska porta na Tašmajdanu

Nije mnogo bolja situacija ni sa parohijskom portom Hrama Svetog Marka na Tašmajdanu. Nakon izgradnje novog Hrama 1931 / 1940. godine³⁷, ova parohijska porta ostala je potpuno razgrađena. Sticajem

oteka srpska arhitektura, Beograd, str. 141.

³⁵ Mitrović, Mihajlo (2012). Propuštena urbanistička šansa, *Arhitektura*, br. 170. (Mart / April), Asocijacija srpskih arhitekata (ASA) i Arhitektonski forum, Beograd & Podgorica, str. 8.

³⁶ Kadijević, Aleksandar (1997). Isto, str. 141.

³⁷ Kadijević, Aleksandar (1997). Isto, str. 186-189.; Mihajlov, Saša – Mišić, Biljana (2008). Palata Glavne pošte u Beogradu, *Nasleđe*, Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, br. IX, Beograd, str. 246-247 (239-264).

neželjenih okolnosti tokom i posle Drugog svetskog rata, takvo stanje je posledica i rezultat isforsirane i neosnovane sekvestracije crkvenih nepokretnosti na ovom mestu³⁸, kao i restriktivnog odnosa onovremenog anticrkvenog režima prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi.

Danas nakon tzv. rekonstrukcije Parka Tašmajdan 2010-2011. godine, umesto definisanja pravoslavne crkvene porte i crkveno-narodnog trga, sprovedeno je neprimereno ograđivanje psećeg parka neposredno pred glavnim ulazom u Hram Svetog Marka sve do Bulevara kralja Aleksandra. Tu je zapravo reč o apsurdu bez presedana i kvaziurbanističkoj i kvazistručnoj degradaciji svetosti, jer je najreprezentativniji prilazni volumen u jugozapadnom kvadrantu hramovnog svetog ambijenta neodrživo stavljen u funkciju psećeg parka.

Tako umesto primarnog uvažavanja i potenciranja urbanog reda u okvirima „aure svetosti“, zatim pijeteta i digniteta svetog volumena, i dakako formiranja i oblikovanja parohijske crkvene porte sa obredno- religioznom, bogoslužbenom i crkveno-ambijentalnom namenom, kao i eventualnog definisanja primerenog crkveno-narodnog trga, formiran je pseći park kojemu tu nije mesto i koji tu nikad pre nije bio³⁹.

Sl. 1. i 2. Zelenopovršinski plato na Vračaru 2004. g umesto definisane parohijske, saborno-prestolne ili stavropigijalne crkvene porte

Pored ogradenog psećeg parka pred Hramom Svetog Marka, kućni ljubimci svakodnevno opsedaju i sveti volumen prethramja sve do samih zidova ovog hrama. Sad, a pogotovo u vreme žege, u neposrednoj

³⁸ Bojović, B. Branko (2012). Isto, str. 101-104.

³⁹ Ćerimović, Lj. Velimir (2011). (Ne)održivo „2D“ planiranje struktura urbanog i predeonog pejzaža u uslovima klimatskih promena, Zbornik radova „Budućnost razvoja naselja u svetu klimatskih promena“, Društvo urbanista Beograda (DUB), Beograd, str. 142-143 (137-172). ; www.pipaugs.org.rs

blizini i znatno šire, osećaju se neugodni mirisi psećeg urina, koji su na sasvim maloj distanci od hramovne svetinje nadjačali diskretni miris tamjana, duhovnog spokoja, pijetet i dostojanstvo svetosti kao novostvorene vrednosti.

Sl. 3. Dobar uzor - Patrijaršijska porta u Sremskim Karlovcima gde Trg nije porta, ali jeste u njenoj funkciji

Sl. 4. Istočni deo Patrijar- šijske porte u Sremskim Karlovcima

Na inkompatibilnost svetih i nekih drugih fizičkih struktura i graditeljsko-urbanih programa, ukazuje i Bernard Čumi (Bernard Ts- chumi) u svojim opservacijama o arhitekturi i disjunkciji. On jasno ističe da je neprilično Sikstinsku kapelu koristiti za takmičenja u skoku s motkom, kao i da u crkvenoj porti nije dolično izgraditi ni plesnu dvoranu⁴⁰, a kamoli pseći park.

Ova kvazistručna rekonstrukcija predstavlja ogrešenje o crkveno-kulturna, obredno-religiozna i konzervatorsko-urbanistička načela, čime su verovatno dugoročno, a možda i trajno obezvređeni crkveno- tradicionalni identitet, tekovine, tvorevine i nasleđe arhetipskog koncepta i programa pravoslavne crkvene porte Hrama Svetog Marka.

Konačno, ovakvim kvazistručnim pristupom i nekonzervatorskim postupkom, volšebo su degradirana stilsko-graditeljska i kulturno-spomenička svojstva samog Parka Tašmajdan, koji je do tog čina volšebo rekonstrukcije 2010-2011. godine, spadao u vredne objekte pejzažno-arhitektonskog graditeljstva, stvaralaštva i kulturno- parkovnog nasleđa Beograda.

⁴⁰ Čumi, Bernard (2004). *Arhitektura i disjunkcija*, AGM, Zagreb, s. 102. i 116.

Sl. 5. Crkva Sv. Marka (1939.) ni danas nema definisan sveti volumen crkvene porte

Sl. 6. Crkva Sv. Marka 90-tih godina 20. veka bez definisane porte

Sl. 7. i 8. Umesto definsanja svetog volumena crkvene porte iz obredno-religioznih razloga prilikom „rekonstrukcije“ Parka Tašmaj- dan 2010. g definisan je pseći park pored glavnog zapadnog prilaza Hramu Svetog Marka; Fotografisao: V. Ćerimović 05.06.2012.

Zaključak

Sagledavajući složenost ovih samo presečno navedenih činjenica organizatori i učesnici stručno-naučne tribine o crkvenoj arhitekturi u aprilu 2012. godine prema prezentovanim temama, u stvari ukazuju na mnoštvo uticaja, ali i stihijne aktivnosti koje su definitivno potisnule brigu o crkvenom graditeljstvu u drugi plan. Ovako iskazana volja svih učesnika i organizatora stručno-naučne tribine predstavlja pokušaj da se postepeno kroz synergiju struke i nauke iniciraju i stvaraju uslovi koji će konačno u kontinuitetu oblikovati i graditi dugoročne osnove za artikulisanje i afirmisanje brige o tradiciji, crkveno-gradičkom nasleđu i novim kreativno-stvaralačkim vizijama, pregnućima i stremljenjima u inspirativnoj oblasti duhovnog religioznog crkvenog i kreativnog rada i stvaralaštva.

Tu je posebno važno razumevanje nasleđnih crkveno-graditeljskih celina. One jasnopokazuju da su zasnovane na arhetipskim nematerijalnim i materijalnim tekovinama, tvorevinama i vrednostima koje imaju svoje uporište u uzročno-posledičnoj relaciji „onto-duhovna prethodnica-institucija-funkcija-oblik“. U tom kontekstu, prepoznatljivo i vidno je istaknuta i čitljivost arhetipskog koncepta i programa kao tradicionalnih ortodoksnih tekovina i tvorevina koje predstavljaju temeljnu ortograditeljsku i ortopraksičnu podlogu za formiranje nasleđenih i budućih crkveno-graditeljskih celina. Istovremeno, na njoj se zasnivaju i nepisana, ali čitljiva tradicionalna pravila anonimnih i poznatih neimara u vezi planiranja, oblikovanja, stilizacije, izgradnje i izgleda, danas osam poznatih institucionalnih i graditeljskih tipoloških oblika pravoslavne crkvene porte.

Jedan od važnih razloga u tom smislu, svakako jeste činjenica da do 2007. nigde nije bilo ni objašnjeno šta se pod tim pojmom spoljašnjeg svetog volumena podrazumeva, naročito u obredno-religioznom, crkveno-institucionalnom (bogoslužbenom), crkveno-graditeljskom i crkveno-ambijentalnom smislu⁴¹. U vezi s tim, danas u literaturi, ne baš često, a retko i adekvatno, koristi se pojmovna složenica crkvena porta⁴² koja je u okvirima nepisanog crkveno-narodnog iskustva i ortopraksije poznata još kao spoljna crkva. Iz svih navedenih razloga, sveti volumen pravoslavne crkvene porte, a posebno razvoj i tipološki njenih oblika i crkveno-graditeljskih struktura, pokazuju da ona nije još dovoljno istražena, ali i da je literatura o pravoslavnoj crkvenoj porti danas vrlo oskudna.

Danas posebno veliki problem predstavljaju rečnici stranih reči, jer njihovi autori sasvim pogrešno i neodrživo tumače da je pravoslavna crkvena porta u stvari crkveno dvorište⁴³. Iz toga proizla-

⁴¹ Ćerimović, Lj. Velimir (2007). Isto, Doktorska disertacija, str. 16.; Ćerimović, Lj. Velimir (2008). Isto, *Izgradnja*, br. 62 (3-4 Mart-April), god. LXII, Beograd, str. 68. (65-84).; www.pipaugs.org.rs

⁴² Ćerimović, Lj. Velimir (2008). Isto, *Izgradnja*, br. 62 (8-9 Avgust-Septembar), god. LXII, Beograd, str. 336-337.; www.pipaugs.org.rs; Ćerimović, Lj. Velimir (2007). Isto, Doktorska disertacija, s. 505-511.; Ćerimović, Lj. Velimir (2007). Pravoslavna crkvena porta - graditeljska tradicija i savremenost, *Arhitektura*, br. 117., Klub arhitekata – Arhitektonski forum, Beograd & Podgorica, str. 10-11.; www.pipaugs.org.rs

⁴³ Vujaklija, Milan (1970). *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta – Beograd, Beograd, str. 751.; Klaić, Bratoljub (1978). *Riječnik stranih riječi*, Nakladi MH, Zagreb, str. 1071.

zi, da je tu reč o običnom ili svetovnom srpskom dvorištu ili turskoj avlji⁴⁴. Dakle, nema ni pomena da je to teofanični i hijerofanični genius loci koji je zadobio oreol nove tvari ili utelovljene svetosti kao novostvorene vrednosti. Iz toga je vidljivo, da u slučaju pomenu- tih rečnika stranih reči, postojeća i neutemeljena objašnjenja o pravo- slavnoj crkveno porti su kontraproduktivna i veoma štetna.

U ovom radu, naučno odgovorno se ukazuje na veliku i hitnu potrebu da se što pre izvrše ispravke u tom smislu. Zato u novim elektronskim i drugim pisanim izdanjima ovakvih i sličnih publikacija treba napisati sledeću kratko i naučno utemeljeno objašnjenje (definiciju):

Pravoslavna crkvena porta jeste sveto kultno mesto, volumen, ambijent i celina. U narodu je ona poznata još kao spoljna crkva, jer je preko glavnog zapadnog i sporednog južnog i severnog ulaza u neposrednoj vezi sa unutrašnjom crkvom (hramom). To je spoljašnji prostor oko pravoslavnog hrama koji definiše ogradna konstanta, pa ima i ulogu prethramja. Ona je prioritetsko obredno-religiozni volumen koji je u funkciji procesionih radnji kao što su iznošenje Plaštanice i Litija⁴⁵, ali ima i bogoslužbeni i crkveno-ambijentalni značaj i namenu⁴⁶.

Literatura

1. Anđelković, B. (1995). Liturgija i unutrašnji poredak hrama, Zbornik radova „Tradicija i savremeno srpsko crkveno graditeljstvo“, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije – Bogoslovski fakultet u Beogradu, Urednici: Dr B. Stojkov i Dr Z. Manević, Beograd.
2. Bojović, B. B. (2012). Kič – ideje urbanizma u Beogradu ili objekti – simboli u slici grada, *Izgradnja*, br. 3-4, Beograd.
3. Bogutović, D. (2012). Kad pevači osnivaju crkve, *Večernje novosti – Kultura*, god. LIX, Beograd 17. mart 2012.

⁴⁴ Ćerimović, Lj. Velimir (2011). Isto, *Savremeno graditeljstvo*, str. 8-23.; Ćerimović, Lj. Velimir (2012). Isto, *Izgradnja*, str. 39-56.; www.pipaugs.org.rs

⁴⁵ Mirković, Lazar (1983). *Pravoslavna liturgika*, Drugi – posebni deo, Sveti arhijerejski sinod, Beograd, str. 190-195.; Ćerimović Lj. Velimir (2007). Isto, Doktorska disertacija, str. 485.

⁴⁶ Ćerimović, Lj. Velimir (2013). Isto, *Utopija ili stvarnost patrijaršijske porte na Vračaru*, str. 140-141.

4. Vujaklija, M. (1970). *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta – Beograd, Beograd.
5. Dirkem, E. (1982). *Elementarni oblici religijskog života*, Prosveta, Beograd.
6. Elijade, M. (1986). *Sveto i profano*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad.
7. Elijade, M. – Kuliano, J. (1996), *Vodič kroz svetske religije*, Narodna knjiga, Beograd.
8. Kadijević, A. (1997). *Jedan vek traženja nacionalnog stila u srpskoj arhitekturi (sredina 19. – sredina 20. veka)*, Građevinska knjiga – Biblioteka srpska arhitektura, Beograd.
9. Klaić, B. (1978). *Riječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb.
10. Kurtović – Folić, N. (1995). Crkveno graditeljstvo – tradicija ili transformacija arhitektonskih oblika, Zbornik radova „Tadicija i savremeno srpsko crkveno graditeljstvo“, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije – Bogoslovski fakultet u Beogradu, Urednici: Dr B. Stojkov i Dr Z. Manević, Beograd.
11. Milić, B. (1994). *Razvoj grada kroz stoljeća – prapovijest-an-tika*, Školska knjiga, Zagreb.
12. Milić, B. (1995). *Razvoj grada kroz stoljeća 2. – srednji vijek*, Školska knjiga, Zagreb.
13. Milić, B. (2002). *Razvoj grada kroz stoljeća III. – novo doba*, Školska knjiga, Zagreb.
14. Mitrović, M. (2012). Propuštena urbanistička šansa, *Arhitektura*, br. 170., Asocijacija srpskih arhitekata (ASA) i Arhitektonski forum, Beograd & Podgorica.
15. Mirković, L. (1983). *Pravoslavna liturgika*, Drugi – posebni deo, Sveti arhijerejski sinod, Beograd.
16. Mihajlov, S. – Mišić, B. (2008). Palata Glavne pošte u Beogradu, *Nasleđe*, Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, br. IX, Beograd.
17. Mojsilović, S. (1981). Prostorna struktura manastira srednjovekovne Srbije, *Saopštenja - Communications*, br. XIII, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd.
18. Norberg-Schulz, C. (1990). *Stanovanje*, Građevinska knjiga, Beograd.

19. Njegova Svetost Patrijarh srpski Pavle (1995). O građenju pravoslavnog hrama, Zbornik radova „*Tradicija i savremeno srpsko crkveno graditeljstvo*“, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije – Bogoslovski fakultet u Beogradu, Urednici: Dr B. Stojkov i Dr Z. Manević, Beograd.
20. Njegovo preosveštenstvo, Mitropolit Amfilohije (1995). Du-hovni smisao hrama, Zbornik radova „*Tradicija i savremeno srpsko crkveno graditeljstvo*“, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije – Bogoslovski fakultet u Beogradu, Urednici: Dr B. Stojkov i Dr Z. Manević, Beograd.
21. Popović, S. (1993). *Krst u krugu - Arhitektura manastira u srednjovekovnoj Srbiji*, Prosveta i Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd
22. Romanidis, J. Otkrivenje, Sveti predanje, Sveti pismo i nepogrešivost,
23. http://www.pravoslavni-odgovor.com/Crkva_Hristova/Otkrivenje_Sveto_Predanje_Sveto_Pismo_Nepogresivost_Jovan_Romanidis.htm
24. Romanidis, J. Otkrivenje, Sveti predanje, Sveti pismo i nepogrešivost,
25. http://www.pravoslavni-odgovor.com/Crkva_Hristova/Otkrivenje_Sveto_Predanje_Sveto_Pismo_Nepogresivost_Jovan_Romanidis.htm
26. *Sveti pismo* Starog i Novoga zavjeta (1956). Prevod Đuro Daničić i Vuk Stefanović Karadžić, Izdanje Britanskog i inostranog biblijskog društva, Zagreb. (Mojsije, Druga knjiga, III, 5.)
27. Simić, P. (1995). Arhitektura hrama i njena duhovna podloga, Zbornik radova „*Tradicija i savremeno srpsko crkveno graditeljstvo*“, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije i Bogoslovski fakultet u Beogradu, Urednici: Dr Borislav Stojkov i Dr Zoran Manević, Beograd.
28. Traktenberg M. - Hajman, I. (2006). *Arhitektura od preistorije do postmodernizma*, Građinska knjiga, a. d., Beograd.
29. Tschumi, B. (2004). *Arhitektura i disjunkcija*, AGM, Zagreb.
30. Ćerimović, Lj. V. (2013). *Utopija ili stvarnost patrijarskih porte na Vračaru i vice versa: Postmoderna detradicionizacija u Beogradu*, Službeni glasnik, Beograd.

31. Ćerimović, Lj. V. (2012). Svetost i složenost pravoslavne crk- vene porte, *Izgradnja*, br. 1-2, Beograd. www.pipaugs.org.rs
32. Ćerimović, Lj. V. (2011). Pravoslavna crkvena porta kao sve- tost ili profano dvorište, *Savremeno graditeljstvo*, br. 5., Banjaluka. www.pipaugs.org.rs
33. Ćerimović, Lj. V. (2011). (Ne)održivo „2D“ planiranje struktura urbanog i predeonog pejzaža u uslovima klimatskih promena, *Zbornik radova „Budućnost razvoja naselja u svetu klimat- skih promena“*, Društvo urbanista Beograda (DUB), Beograd. www.pipaugs.org.rs
34. Ćerimović, Lj. V. (2008). Pravoslavna crkvena porta sremsko-karlovačka – I deo, *Izgradnja*, br. 3-4, Beograd. www.pipaugs.org.rs
35. Ćerimović, Lj. V. (2008). Paradigma pravoslavne crkvene por- te kao podloga za crkveno-graditeljska pravila o njenom sav- remenom planiranju i oblikovanju - II deo, *Izgradnja*, br. 8-9., Beograd. www.pipaugs.org.rs
36. Ćerimović, Lj. V. (2007). Pravoslavna crkvena porta - graditeljska tradicija i savremenost, *Arhitektura*, br. 117., Klub arhitekata – Arhitektonski forum, Beograd & Podgorica. www.pipaugs.org.rs
37. Ćerimović, Lj. V. (2007). *Pravoslavna crkvena porta u prvoprestolničkoj Arhiepiskopiji Mitropolije karlovačke – razvoj i tipologija oblika*, Doktorska disertacija, Fakultet tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad.
38. Fruhtenbaum G. A. (2005). *Stvaranje Adama i Eve: Postanje 2 : 4-25.*, Ariel Radio-Manuskript Nr. 73 “Angelolog: The creation of Adam and Eve: Gen 2:4-25”, Prevod s engleskog: Melita Vidović 2009., Ariel Rundfunk-Mission “Mesijanska biblijska proučavanja” 187., Ariel Ministries (U.S.A.); www.isus.at
39. Fruhtenbaum G. A. (2005). *Biblija i božansko otkrivenje*, Ariel Radio-Manuskript Nr. 34 “The bible and divine revelation”, Prevod s engleskog: Milorad Ristić 2007., Ariel Rundfunk-Mission “Mesijanska biblijska proučavanja”, Ariel Ministries (U.S.A.); www.isus.at

SACRED OR SECULAR SPACE ORTHODOX CHURCHYARD

Summary

Abstract: After a successful ascent and development of church life, culture, art and architecture of medieval Serbia after World War II in the whole Autocephalous area of the Serbian Orthodox Church is mysteriously pursued his multi-decade-long deregulation and marginalization. The upward phase of evolutionary development and desirable, mysteriously broke down in the second half of the 20th century. It's time for ideological deviations anti-ecclesiastical regime sequestration comes to real estate, economic poverty, but also passionate invective, extorted phobia, major delays and breaks in this important area of church and folk life, culture, art, spiritual and creative activity.

Perhaps in this sense is best illustrated by an example of real estate sequestration and destruction of the organic unity of the sacred volume in Vracar and Tasmajdan, and then multi-decade long regime disruption and prolongation of the final construction, any parish in Tasmajdan, was representative of the whole church and throne Patriarchate of the Serbian Orthodox Church in Vracar. It is important to reflect on the consequent decline of interest in church architecture, not only in the throne Belgrade, but also in the whole of Serbia and all Serbian lands.

This restrictivni relationship with church architecture builds more post-modern secularization of society and its impact and effect on the decline of church-building activities. And all of this together and now affects the universal rejection, especially inherited traditional or orthodox known, ortho-pragmatic ortho-building heritage, and the creation of value.

Keywords: Sacred and secular space; churchyard; religious and folk culture and traditions; paradigm sacred volume; hierophanic and theophanic geni loci

**CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd**

001.895(082)

PETI SIMPOZIJUM inovacionih istraživanja
(5; 2015; Beograd)

[Zbornik radova] / V Simpozijum inovacionih
istraživanja, SINOVIS 2015, Beograd, 2013;
[urednici Slobodan Pavlović, Milovan Lukšić i
ostali].- Beograd: Srpska kraljevska akademija
inovacionih nauka- SKAIN, 2015 (Beograd : Skripta).
- 418 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Biblioteka SKAIN)

Gl. stv. nasl. preuzet iz kolofona. - Tiraž 100. - Str.
7-9: Predgovor / .prof. dr Svetlana Stevović
- Bibliografija uz svaki rad. - Abstracts.

ISBN 978-86-88965-05-7 a)

Inovacije - Zbornici

COBISS.SR-ID 198469644